

Вікторська Я.В.

ОСОБЛИВОСТІ ЗБРОЙНИХ УТВОРЕНЬ УНР 1917 Р., ЇХ ПРАВОВИЙ СТАТУС

УДК 340.15(470)

Постановка проблеми. Чимала кількість матеріалу видана та досліджена різними науковцями, проте архівні матеріали вказують, що існують прогалини у дослідженні нормативно – правових документів тих часів. Багато сучасних дослідників із числа студентів та аспірантів-молодих вчених досліджують правове становище минулих років бігло та поверхнево, аби захистити у майбутньому наукову роботу. М. Кравчук слушно зазначає: «процес будівництва Збройних Сил України нікого не може залишити байдужим. Від того, як швидко ми зуміємо створити власну національну Армію, буде залежати благополуччя в цілому процесу державотворення, усе майбутнє життя українського народу. І допомогти у цьому нам можуть знання і розуміння тисячолітнього історичного розвитку українського війська та суті процесів його відродження, що розгорнулись у наш час» [9, с.35]. Відродження й розвій Українського війська в добу російсько-української війни, як гаранта незалежності й суверенітету держави, змушує осмислити та детально вивчити правову основу Збройних сил періоду УНР 1917-1921 рр., де можна віднайти «вирішальні» накази, рішення, розпорядження, що змінили хід війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські національні військові формації 1917–1921 рр. мають досить ґрунтовну історіографію. На сьогоднішній день маємо величезну кількість матеріалу щодо дослідження збройних утворень УНР 1917 р., їх правового статусу. Серед них є ґрунтовні праці тогочасних та сучасних вітчизняних науковців: М. Кравчук, В. Голубко, В.Верстюк, І. Крип'якевич, Б. Гнаткевич, Д. Дорошенко та інші. Окрему увагу заслуговують нормативно – правові акти тих часів: закони, статuti, постанови, накази тощо.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Суверенність нашої держави забезпечують її Збройні сили, що не раз було підтверджено в ході боротьби українського народу за свою

незалежність. Така боротьба відбувається і зараз. Російсько – Українська війна у 2023 році, змушує нас повернутися до історії минулого та переосмислити, або ж віднайти ті шляхи та помилки, які були допущенні при формуванні армії УНР та їх практичного застосування у ході бойових дій. Байдуже ставлення уряду УНР до процесу українізації в регулярних російських частинах, недооцінка зовнішньополітичної небезпеки як з боку більшовицької Росії, певна недовіра і страх перед боездатною національною військовою силою, недосконале нормативно – правове підґрунтя армії – все це спричинило поразку української національної революції. Варто провести аналіз нормативно – правових актів тих часів на застосування юридичної техніки та грамотності, також зробити висновки щодо юридичного прийняття та оформлення законів у 2023 році. Вагомим питанням є: причини поразки армії УНР, які дещо збігаються із нинішніми. А тому, розвиток та розбудова, збереження самостійності Української держави, її кордонів та недоторканості, поглиблення демократичних процесів та закріплення їх у нормативно – правових актах вимагає переосмислення нашого історичного минулого з точки зору національної безпеки.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є характеристика правових основ створення й функціонування військових формувань в українських землях періоду УНР 1917 р., дослідження українського військового руху як основного чинника будівництва Збройних Сил, його юридичного закріплення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна війна є випробуванням матеріальних та духовних сил народу, держави і її Збройних сил. Тому кожна держава підтримує свою обороноздатність на такому рівні, щоб гарантовано забезпечити надійний захист суспільства. А тому, досліджуючи спадщину Української революції 1917–1921 років, варто говорити не тільки про її уроки, але й розглянути юридичну основу створення та функціонування збройних формувань УНР 1917 р., які б, здавалося, стали підґрунтям сьогоденної боротьби проти російського агресора.

20 листопада 1917 року, після повалення Тимчасового уряду, керівництво Центральної Ради прийняло рішення про утворення

Української Народної Республіки. Третій Універсал Української Центральної Ради- документ, який проголосив створення УНР, та став основою для створення нормативно – правової бази УНР. Законодавча влада належала Українській Центральній Раді, а вся виконавча – Генеральному Секретаріату.

Тоді ж, постало нагальне питання організації власних збройних сил УНР для її захисту. У травні 1917 року створено 1-й Український козацький полк імені гетьмана Богдана Хмельницького – перший український військовий підрозділ у Російській імператорській армії [4, с. 93]. Надалі створено українські полки: 2-й Український козацький полк ім. П. Полуботка, 3-й Український козацький полк ім. М. Грушевського, 1-й Український запасний полк (пізніше імені П. Дорошенка) [3, с. 131]. Водночас зі створенням українських військових частин почалася українізація окремих підрозділів російської армії через відокремлення українців в окремі підрозділи і частини. У липні-вересні українізовано 34-й армійський корпус під командуванням генерала П. Скоропадського, який пізніше перейменовано у 1-й Український [14, с. 23].

Зі створенням регулярних військових частин в Україні набув розмаху добровольчий рух. Спираючись на давні українські традиції, селяни, робітники й інтелігенти почали організовувати озброєні загони Вільного козацтва для забезпечення порядку й захисту сіл і міст від грабежів банд дезертирів [8, с. 378].

16 листопада 1917 р., за рішенням Генерального секретаріату військових справ, був створений Генеральний штаб української армії, який складався з таких відділів: організаційного, загально-го, зв'язку, артилерійського, постачання армії, військових шкіл, військово-політичного, військово-комісарського, інспекторату артилерії та спеціальної комісії, що мала вирішувати проблеми офіцерів-українців, які служили в російській армії й залишилися «без роботи». М.Порш (на той час очільник Генерального штабу), видав спеціальний наказ згідно з яким до українського війська приймалися лише «офіцери, що були родом з України» [7, с. 159]. Іншим самостійним кроком у військовій розбудові український уряд відзначає наказ по Військовому Секретарству УНР від 26 листопада (9 грудня) 1917 р. ч. 32. Пропри всі події, оригінал

документа не знайдено донині, але сам текст надрукований 8 (21) грудня 1917 р. у віснику Української військової ради Південно-Західного фронту “Козацька Думка”: “Приказываю всѣм офицерам, солдатам и матросам украинцам носить на головном уборѣ под кокардой продольную синежелтую украинскую ленту длиною три дюйма. Всѣм начальникам украинских частей озаботиться немедленным исполненіем настоящего приказа” [12]. Таким чином, українських військових, хотіли виділити їх із загальної маси вояцтва та підкреслити підпорядкування військовому відомству УНР. У грудні 1917 р. формуються й перші суто українські, (а не українізовані) регулярні частини – Курінь Січових стрільців, Гайдамацький кіш Слобідської України, 1-й Республіканський полк. Задля врегулювання правовідносин, які виникають між солдатами та їх керівним складом, 30 грудня С. Петлюра затвердив статут Армії УНР.

Кількісний склад армії УНР набирав швидких обертів: у квітні нараховували 40 тис. багнетів, 1500 кінноти, 20 тис. особового складу гарнізонів – разом 56 тис. осіб [4, с. 228]. Це означає, що всі права, обов’язки, відповідальність солдатів, питання їх матеріального забезпечення, продовольчого, речового, грошового і т.д., мало б бути юридично прописано. Таким чином Центральна Рада ухвалоє Закон «Про утворення Українського Народного війська» від 3 січня 1918 року. Українське військо створювалося для «захисту рідного краю від зовнішнього нападу» [2]. Згідно цим законом затверджувався територіальний міліцейський принцип комплектування військ. Закон передбачав створення трьох корпусів: Київського, Харківського та Одеського. Також, цим законом врегульовано питання набору інструкторів із цивільного населення, врегулювання їх правового статусу, оплату за службу (100 крб. на місяць), а також порядок укладення договору найму та вікову категорію з якої здійснювався набір (19 років).

Подальшим кроком стало прийняття Закону «Про відстроєння призова на військову службу і відкомандирування з неї громадян Української Республіки», потім - Закону «Про утворення Комітету по демобілізації армії» [13].

Слід наголосити, що у механізмі реалізації військових законів присутні підзаконні урядові акти. Зокрема відозва 21.11.1917

«До війська українського» [17]; Статут «Вільного Козацтва України» від 13.11.1917 [18], Статут Української Народної Армії від 12.12.1917 [23] (затверджений всупереч закону Генеральним секретарем військових справ із зняттям відповідальності за його реалізацію). Схематично далі йдуть підзаконні накази військового відомства, наприклад 09.02.1918 № 18 «Про ліквідацію посад всіх колишніх військових комісарів, крім фронткових» [19]; 05.03.1918 № 46 «Про демобілізацію Армії в Україні» [20]; 13.04.1918 щодо посилення юридичної відповідальності за неналежну реалізацію заходів по демобілізації залишків імперської російської армії [21]; 01.04.1918 № 11, № 12 [22] унормування грошового забезпечення військ (матеріальне заохочення).

Однак, прийняття нормативно – правових актів на етапі формування збройних сил та військових організацій часів діяльності УНР не є досконалим. Законодавча техніка тільки знаходилася у процесі становлення. Одними із причин, які вплинули на якість законів УНР, було неналежне врегулювання законодавчого процесу, недостатнє закріплення на законодавчому рівні правил і засобів законодавчої техніки. У прийнятій Українською Центральною Радою 19.11.1917 р. «Ухвалі про тимчасовий порядок розпублікування законів» містилися лише деякі правила і засоби зовнішнього оформлення законів. Закріплені вимоги про необхідність вказівки: про ухвалу Українською Центральною Радою того чи того закону або постанови, дату цієї ухвали, розміщення тексту цього акта, зазначення осіб, які мали підписати ухвалу («голова, товариш голови і секретар»), обов'язок Генерального Писаря направити текст ухвали до друку у «Вістник Генерального Секретаріату» [15].

У березні 1918 року, Центральна Рада була змушена повернутися до Києва та змінити свою військову концепцію. Було проведено реорганізацію Генерального військового штабу, а у квітні військове міністерство й Генеральний штаб виробили новий план організації армії на основі територіального набору. Українська армія мала складатися з восьми корпусів піхоти й чотирьох корпусів кінноти. Розроблялися й інші заходи (зокрема, план призову, який мав розпочатися восени), спрямовані на формування

регулярної армії. Крім того, Центральна Рада прагнула розв'язати питання, пов'язані із соціальним захистом військовослужбовців. Так, 16 квітня Генеральне Писарство надіслало Центральній Раді законопроект про допомогу сім'ям військовополонених.

А всі українські військові частини, крім Гайдамацького коша, були об'єднані в Окремий запорізький загін під командуванням генерала А. Присовського, що поклало початок формуванню української регулярної армії [6, с. 267].

З поглибленням загальнодержавної кризи та винесенням як окреме питання соціального захисту військовослужбовців в УНР на порядок денний було висунуто ідею стосовно поновлення практики надзвичайних військових судів. Так, головним губернським комендантам на підставі виданої наприкінці квітня «Інструкції військовому революційному суду» дозволялось створювати революційні військові суди. Вони розглядали справи про вбивства, пограбування, підпали, звалтування та розбійні напади. Існування надзвичайних судів передбачалось також і Статутом Української народної армії, затвердженим 17 грудня 1917 р. Статут визначав і самі військові суди, і деякі види військових. До компетенції революційного суду належали перелічені злочини, вчинені військовими та громадянськими особами [10, с. 164]. Таким чином, Центральна Рада 5 березня 1918 р. приймає Закон «Про покарання учасників війни і повстання проти Української держави». У ньому зазначалось: коли судом буде доведено, що та чи інша особа після 12 січня, тобто після опублікування IV Універсалу, брала участь або допомагала у війні Росії з Україною чи повстаннях проти Української Народної Республіки, то вона втрачає право на громадянство УНР і карається висилкою за її межі. У випадку самовільного повернення такої особи на територію України вона каралась ув'язненням на п'ять років [11, с. 195].

Більшовицький переворот утворив хаос і анархію на українських землях, продовжувалися деморалізація і розклад війська. Українська армія складалася з некерованих юрб озброєних і озлоблених людей. Ще більшої агресії у військах викликав: «Декрет про землю», у якому зазначалося за крупні сільськогосподарські підприємства на зразок майбутніх радгоспів, відтак за націоналі-

зацію, але не розпаювання поміщицького та іншого крупного земельного володіння [16]. На той час війська утворювалися переважно із селян-добровольців, що викликало обурення та страх не встигнути на близьке свято розподілу поміщицьких та монастирських земельних наділів. Звісно реєстрація та правове закріплення таких селянсько – добровольчих військ, якщо і здійснювалося, то нині потребує детального вивчення у архівних матеріалах.

На думку відомого єврейського історика Церіковера, саме ці вояки й несуть відповідальність за перші погроми на Україні. Частина ці не були виключно російськими чи українськими, а скоріше за все являли собою суміш народів багатонаціональної російської імперії [5, с. 102–117].

Виходить, що події які розгорталися стали некерованими, а Центральна Рада, крім добровольців (які на той час думками були вдома, та намагалися демобілізуватися), не мала жодних регулярних збройних сил. Хоча пропозиції від фронтовиків із наданням 1.5-2 млн багнетів, для створення власних повнокровних Збройних сил були.

Висновки. Отже, створення Збройних формувань періоду діяльності УНР 1917 р., стала провісником відродження українського війська новітньої доби. Однак, процес будівництва армії УНР 1917 року є недосконалим, чітких нормативних документів, щодо створення та належної організації війська 1917 р.,- не було (у порівнянні з 1918 роком: 25 березня 1918 рік законопроект «Про політико – правове становище військових», 3 січня 1918 рік Закон « Про утворення Українського народного війська», 27 листопада 1918 рік Закон « Про мобілізацію»...). Все створювалося на добровільній основі, безпланово, широкого розповсюдження набував місцевий сепаратизм, а верхівку командування армії УНР займали вихідці із Російської царської губернії, які підлаштовували систему під себе. Проте, незважаючи на умови складної військово-політичної ситуації в українських землях впродовж 1917 – початку 1918 рр. Центральна Рада зуміла створити основи національної армії, яка виконувала функцію оборони національності. Створено основи військового законодавства – закріплені норми діяльності та функції армії. Основою військового

законодавства стали акти, закони, постанови, статuti тощо. Окремо зазначено на важливості таких військових інституцій як суди, адже відповідальність військовослужбовця повинна відповідати «букві закону». Попри певні помилки і прорахунки УЦР у сфері військового будівництва, її досвід має неабияке значення для будівництва українських збройних сил в сучасних умовах. Адже, питання захисту власної держави у 2023 році стало надзвичайно вагомим і невід'ємною складовою процесу власного державотворення, де ключова роль належить Збройним Силам України.

1. Конституція України [Електронний ресурс] // Верховна Рада Документ 254к/96. – 1996. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Закон «Про утворення Українського Народного війська» від 3 січня 1918 року, [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://unr.memory.gov.ua/documents/zakon-ukrainskoi-tsentralnoi-radi-pro-utvorennya-ukrainskogo-narodnogo-viyska-narodnoi-militsii-3-sichnya-1918-r>
3. Верстюк В. Діячі Української Центральної Ради : бібліографічний довідник / В. Ф Верстюк, Т. С. Остапенко. – К., 1998. – 254 с.
4. Голубко В. Армія Української Народної Республіки, 1917 – 1918 : Утворення та боротьба за державу / В. Голубко. – Львів: Кальварія, 1997. – 386 с.
5. Гунчак Т. Чи був Симон Петлюра ворогом євреїв? / Т. Гунчак // Дзвін. – 1991. – № 2. – С. 102–117.
6. Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923.: в 2-х т.: Документально-наукове видання /Д. І. Дорошенко.–Т.І.–К.: Темпора, 2002.– 320 с.
7. Іванис В. Симон Петлюра – Президент України / В. Іванис. – К. : Наукова думка, 1993. – 270 с.
8. Крип'якевич І. Історія українського війська: В 3-х ч. / І. Крип'якевич, Б. Гнаткевич. – Львів, 1936. - Ч. 3. – 572 с.
9. Кравчук М. Правове регулювання діяльності Збройних Сил України в 1917-1920 рр. Національний університет “Острозька академія”. Серія Право. Острог, 2002. – 336 с.
10. Кульчицький В. Історія держави і права України / В. Кульчицький, М. Настюк, Б. Тищик. Львів, 1996.- 276 с.
11. Музиченко П. Історія держави і права України : навч. посіб. / П. Музиченко. – Одеса: Одеський держ. ун-т ім. І.І. Мечникова, Юридичний ін-т, 1998. – 427 с.

12. *Офіціальні відомості// Козацька Думка. – 1917. – 8 грудня*
13. *Причини та наслідки агресії більшовицької Росії. УНР в кінці 1917 – початок 1918 рр. ... [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://uahistory.co/article1/27ul8.html>.*
14. *Скоропадський П. Спогади. (Кінець 1917 – грудень 1918) / гол. ред. Я. Пеленський. – К. – Філадельфія, 1995. – 492 с.*
15. *Тимчасовий порядок розпублікування законів. Ухвалений Українською Центральною Радою 19.11.1917 р. // Вістник Ради Народних Міністрів Української Народної Республіки. – 1918. – 5 квітня. – № 15. – 1 с.*
16. *Хміль І. Декрет про землю 1917 р. [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2004. - 688 с.: іл.. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Dekret_pro_zemlyu_1917*
17. *ЦДАВО України. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 118. Арк. 91*
18. *ЦДАВО України. Ф. 1063. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 17.*
19. *ЦДАВО України. Ф. 1076. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 2(зв.)-3*
20. *ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 2-5*
21. *ЦДАВО України. Ф. 1076. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 31*
22. *ЦДАВО України. Ф. 1076. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 11 (12)*
23. *Статут Української Народної Армії: Наказ Генерального секретаря військових справ від 12.12.1917. Народна воля. 1917. 21 грудня*

Вікторська Я.В. Особливості збройних утворень УНР 1917 р., їх правовий статус

У статті аналізуються особливості утворення збройних формувань УНР, їх юридичне закріплення та вираження у нормативно – правових актах.

Авторка намагалася провести правовий аналіз військової доктрини збройних утворень УНР. Вагомим завданням є вивчення і узагальнення історичного досвіду, надання об'єктивної оцінки подіям, пов'язаних із визвольною боротьбою та становленням української державності на початку ХХ століття.

Характеризуючи процес формування української армії часів УНР, здійснено спробу з'ясування правового механізму реалізації законодавства. Наголошено на правильності застосуванні юридичної техніки у правових актах прийнятих урядом УНР 1917 р. Розглядаються причини, які започаткували докорінні зміни всіх державно - правових, політичних, національних і суспільних відносин у державному організмі. Проводиться оцінка історико – правового досвіду для розвитку сучасних Збройних Сил України. Авторка намагалася дослідити взаємозалежність створення збройних формувань УНР 1917 р., виконання службових обов'язків військовослужбовцями, а також несення відповідальності за скоєні ними злочини. Встановлено, що з поглибленням загальнодержавної кризи в

УНР на порядок денний було висунуто питання стосовно поновлення практики надзвичайних судів. З'ясовано, що існували і самі військові суди, які розглядали справи про деякі види військових злочинів: відмова від виконання наказу, пияцтво, азартна грошова гра, запізнення на службу тощо. Окремо визначено нормативну базу регулювання судової практики та сферу її застосування.

Розглядається нормативно – правова база, видана персоніфікованими особами (накази, розпорядження тощо), які за часів діяльності УНР були при владі. Вказано та коротко охарактеризовано процес українізації Збройних сил, наголошено на важливості українізованого 34 корпусу. Окремо зазначено про створення суто українських військових частин, їх правове висвітлення. Зроблено висновок, що армія УНР, за підтримки українських національно-державних сил здійснювала правову діяльність та спробувала відкритим військовим шляхом здобути незалежність України в ході національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. Досліджується ролі і значимості власних Збройних сил в українському державотворенні.

Ключові слова: УНР 1917 р.; військове будівництво; військові частини; Збройні сили; правове закріплення; збройні утворення.

Viktorska Ia.V. Features of the armed formations of the Ukrainian People's Republic of 1917, their legal status

The article analyzes the peculiarities of the formation of armed formations of the Ukrainian People's Republic, their legal consolidation and expression in regulatory and legal acts.

The author tried to conduct a legal analysis of the military doctrine of the armed forces of the Ukrainian People's Republic. An important task is the study and generalization of historical experience, providing an objective assessment of events related to the liberation struggle and the formation of Ukrainian statehood at the beginning of the 20th century. Characterizing the process of formation of the Ukrainian army during the time of the Ukrainian People's Republic, an attempt was made to clarify the legal mechanism for the implementation of the legislation. Emphasis is placed on the correct application of legal techniques in the legal acts adopted by the government of the Ukrainian People's Republic in 1917. The reasons that initiated fundamental changes in all state-legal, political, national and social relations in the state body are considered. An assessment of the historical and legal experience for the development of the modern Armed Forces of Ukraine is carried out. The author tried to investigate the interdependence of the creation of the armed formations of the Ukrainian People's Republic in 1917, the performance of official duties by servicemen, as well as the bearing of responsibility for crimes committed by them. It was established that with the deepening of the national crisis in the Ukrainian People's Republic of Ukraine, the issue of renewing the practice of emergency courts was put on the agenda. It turned out that there were also military courts themselves, which tried cases of some types of military crimes: refusal to comply with orders, drunkenness, gambling, being late for duty, etc. The regulatory framework for the regulation of judicial practice and the scope of its application are separately defined.

The regulatory and legal framework issued by the personified persons (orders, orders, etc.) who were in power during the time of the activity of the Ukrainian People's Republic is considered. The process of Ukrainization of the Armed Forces is indicated and briefly characterized, the importance of the Ukrainized 34 Corps is emphasized. The creation of purely Ukrainian military units and their legal coverage are separately mentioned. It is concluded that the army of the Ukrainian People's Republic, with the support of the Ukrainian national-state forces, carried out legal activities and tried to win the independence of Ukraine by open military means during the national liberation struggles of 1917-1921. The role and significance of the own Armed Forces in the creation of the Ukrainian state is investigated.

Keywords: UNR 1917; military construction; military units; Armed forces; legal consolidation; armed formations.